

Значення та правова природа шлюбного договору

А. В. Ляшенко

заступник начальника служби – начальник відділу державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Головного управління юстиції у Дніпропетровській області

У статті проаналізовано та аргументовано значення інституту шлюбного договору в регулюванні майнових відносин подружжя. Визначено правову природу шлюбного договору як цивілістичного правочину.

Ключові слова: шлюбний договір, подружжя, майнові відносини подружжя, інститут шлюбного контракту, характер шлюбного договору, сімейно-правові норми.

В статье проанализировано и аргументировано значение института брачного договора в регулировании имущественных отношений супругов. Определено правовую природу брачного договора как цивилистической сделки.

Ключевые слова: брачный договор, супруги, имущественные отношения супругов, институт брачного контракта, характер брачного договора, семейно-правовые нормы.

The article analyzes and arguments mentioned institution of marriage contract in the regulation of property relations of the spouses. The legal nature of the marriage contract as tsivilisticheskoy transaction.

Keywords: marriage contract, marriage, property relations between spouses, institution of marriage contract, nature of marriage contract, family law.

Переважна більшість країн світу давно визнала доцільність існування інституту шлюбного договору в законодавстві. В різних країнах цей інститут має свої особливості, проте мета його існування єдина – надати подружжю достатньо широкі можливості для самостійного визначення своїх майнових відносин у шлюбі. Так, і в Україні соціально-економічний розвиток та еволюція цивільно-правових та сімейних відносин закономірно викликали появу інституту шлюбного договору в 1992 р. Законом України «Про внесення змін і доповнень в Кодекс про шлюб і сім'ю Української РСР» від 23 червня 1992 р. [5] була внесена ст. 27¹ – «Право подружжя на укладення шлюбного контракту». Ця стаття містила визначення шлюбного контракту, під яким розумілася така угода, яка стосувалася вирішення питань життя сім'ї. Проте, на жаль, законодавче закріплення інституту шлюбного контракту не призвело до швидкого входження його до практичного застосування.

Подальший свій розвиток інститут шлюбного договору отримав з прийняттям 10 січня 2002 р. нового Сімейного кодексу України (далі – СК України). Норми, що регулюють відносини подружжя щодо укладення шлюбного договору, зібрані у гл. 10 СК України. Однак загальний вік існування цього правового інституту в нашій державі дуже короткий, порівняно з іншими країнами. Тому в Україні не достатньо розвинена загальна теорія договірної права щодо подружніх договорів, досить пасивною є практика щодо укладення їх подружжями. Недостатнім є уявлення про сутність та правову природу шлюбного правочину, йому не надається дійсного значення.

Як новий для сімейного законодавства правовий інститут, шлюбний

договір потребує детального аналізу. Це стосується насамперед визначення його правової природи та значення в процесі регулювання майнових відносин подружжя.

Визначенням правової природи шлюбного договору займалися такі науковці, як О. А. Явор, І. Є. Красько, М. В. Антокольська, І. В. Жилінкова, О. В. Дзера, Ю. С Червоний та ін.

Окремі юристи вважають шлюбний договір різновидом подружніх договорів [2, с. 64]. На думку Ю. С. Червоного, шлюбний договір – це сімейно-правовий договір, оскільки його суб'єктами є лише подружжя [8, с. 100].

Позицію О. А. Явор відносно шлюбного договору як договору про спільну діяльність подружжя було піддано критиці [9, с. 8]. З цього приводу І. Є. Красько зазначив, що для договору про спільну діяльність не притаманне зустрічне надання сторонами якихось матеріальних благ. Інтереси сторін у цьому договорі однорідні, чого не можна сказати про шлюбний договір, де кожна сторона має свій майновий інтерес [5, с. 80-81].

І. В. Жилінкова зазначила, що, як і будь-який інший цивільно-правовий договір, шлюбний контракт має істотні особливості, котрі дозволяють розглядати його як самостійний вид договору [4, с. 109].

Дуалістична точка зору щодо природи шлюбного договору теж посіла своє місце в юридичній науці завдяки позиції щодо комплексності договору, оскільки його майже неможливо остаточно віднести до цивільного чи сімейного права [7, с. 179].

Проте науковцями так і не було наведено достатніх аргументів для переконливого визначення правової природи та сутності шлюбного договору, а саме: встановити правову природу шлюбно-

го договору; підкреслити та аргументувати значення інституту шлюбного договору.

На сьогодні в юридичній науці остаточно не визначено місце галузевої приналежності сімейного права, тому це викликає й сумніви щодо правової природи шлюбного договору. Але слід відзначити поступові тенденції до визнання сімейного права підгалуззю цивільного права, що зокрема підтверджується фактом того ж таки введення інституту договірних відносин подружжя.

Шлюбний договір за СК України – це договір, який укладається особами, що подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям, і регулює майнові відносини між подружжям, визначає їх майнові права та обов'язки як у шлюбі, так і у разі його розірвання.

За своєю юридичною природою шлюбний договір має ряд особливостей (суб'єктний склад, момент, з якого він вважається укладеним, його предмет і зміст), що й зумовило його закріплення саме в СК України. Проте таких положень, які б не вкладалися в загальну конструкцію цивільного договору, він не має. Шлюбний договір є тим правочином, який не обмежується лише сферою дії сімейного права, адже на нього поширюються загальні правила Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) щодо всіх правочинів. Форма шлюбного контракту, умови його дійсності, підстави визнання недійсним, процедура укладення і примусового виконання та інші моменти свідчать про те, що тут використовуються загальні цивільно-правові конструкції договірних прав. Крім того, розглядаючи предмет шлюбного договору, можна стверджувати, що він має цивілістичний характер, адже основу його складають відносини власності та інші майнові відносини сторін. Однак не мож-

на водночас недооцінювати та применшувати роль сімейно-правових норм у формуванні умов шлюбного договору та визначенні правового режиму майна подружжя. Тому, на нашу думку, шлюбний договір слід розглядати як цивільно-правовий правочин з певною сімейно-правовою специфікою. Посилання ж деяких авторів на особливий суб'єктний склад шлюбного договору не може заперечити його цивілістичних ознак, адже в цивільному праві є чимало договорів з особливим суб'єктним складом, що не виводить їх за межі цивільно-правового договору. Таку думку підтримує і М. В. Антокольська, зазначаючи, що стосовно шлюбного договору неможливо довести його специфічну сімейно-правову сутність, яка відрізняє його від договорів цивільних [1, с. 16].

Однак дискусії серед вчених щодо правової природи шлюбного договору не обмежуються встановленням галузевої його приналежності. Серед науковців продовжуються дослідження щодо його юридичної специфіки. Так, намагання віднести шлюбний договір до якоїсь підгрупи подружніх договорів закінчились невдачею, адже він є договором, що носить комплексний характер (може увібрати у себе умови, які складають зміст окремих видів договорів усіх трьох розглянутих нами груп). Він також має особливий суб'єктний склад – його сторонами можуть бути не лише подружжя, а й наречені, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а всі інші договори, що розглядалися, можуть укладатись лише особами, що перебувають у законному шлюбі. Ще одна особливість шлюбного договору полягає в тому, що його предметом може бути майбутнє майно подружжя, яке буде отримане подружжям в майбутньому, і вірогідність появи цього майна не є абсолютною.

Отже, сміливо можна говорити про те, що шлюбний договір займає особливе місце у системі майнових договорів подружжя, а тому є особливим засобом правового регулювання майнових відносин подружжя, що визначає його значення, правову природу та сутність.

Якщо розглядати шлюбний договір в контексті прийнятої у цивільному праві класифікації угод, то він набуде ряд специфічних ознак, які характеризуватимуть його юридичну специфіку.

Однією з таких ознак є двосторонній характер шлюбного договору, бо в ньому виражається воля двох сторін, правам та обов'язкам однієї сторони відповідають зустрічні права і обов'язки іншої. Так, з укладанням такого договору подружжя обопільно зобов'язується виконувати умови договору і водночас набуває права вимагати одне від одного виконання цих умов. Наприклад, чоловік за шлюбним договором бере на себе зобов'язання передати у спільну сумісну власність належну йому, на правах особистої приватної власності, трикімнатну квартиру. З моменту набрання чинності шлюбного договору у чоловіка виникає обов'язок по наданню квартири у спільну сумісну власність, а у дружини – право вимагати такої передачі.

Шлюбний договір зазвичай є взаємовигідним для сторін, які його укладають, і відплатним. Відплатність може виражатися у тому, наприклад, що кожний із подружжя передає свою приватну власність у спільну сумісну власність чи один із подружжя передає свою власність у спільну сумісну, а інший натомість виконує якісь дії зобов'язального характеру. Проте шлюбні договори рідко характеризуються абсолютною еквівалентністю взаємних благ, що надаються сторонами одна одній. Однак можливі і безвідплатні шлюбні договори з вельми простою структурою.

Наприклад, коли за таким договором квартира, що належала до укладення шлюбу одному з наречених, після укладення шлюбу переходить у спільну сумісну власність подружжя.

Шлюбний договір є консенсуальним, оскільки вважається таким договором укладеним з моменту досягнення сторонами згоди з усіх питань, що мають істотне значення. Вступає шлюбний договір в законну силу після укладення шлюбу і нотаріального завірення.

Шлюбний договір може носити як строковий, так і безстроковий характер. Тобто відповідно до ч. 1 ст. 96 СК України у шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. Ця норма є диспозитивною. Тому в шлюбному договорі зазначені строки можуть і не передбачатись. Якщо у цьому документі не передбачений загальний строк його дії, він діє до відмови подружжя від цього договору або до його розірвання (ст. ст. 100, 101 СК України) чи визнання недійсним (ст. 103 СК України).

Якщо у шлюбному договорі встановлено загальний строк його дії, він діє протягом цього строку. Подружжя може продовжити термін дії шлюбного договору. Така угода, як впливає зі змісту ст. 94 СК України, має бути нотаріально посвідчена. У цивільному праві існує поняття фідучіарної угоди, тобто угоди, яка ґрунтується на особливих особистістно-довірчих відносинах її учасників. З першого погляду до таких угод можна віднести і шлюбний договір, але особливістю таких угод є те, що зміна характеру взаємовідносин сторін (втрата їх довіри) може привести до припинення правовідносин в односторонньому порядку. Про шлюбний договір цього сказати не можна, бо він може бути розірваний лише за взаєм-

ною згодою подружжя або ж за рішенням суду.

Ще однією «хибною ознакою» шлюбного договору можна вважати його приналежність до угод з відкладальною обставиною, тобто обставиною, з настанням якої пов'язується виникнення прав і обов'язків сторін за правочинном. Відповідно до частини 1 статті 212 ЦК України, особи, які вчиняють правочин, мають право самі обумовити такі обставини, щодо яких невідомо – настануть вони чи ні. Шлюбний договір відносять до такого типу правочинів з тих підстав, що він вступає в силу тільки після реєстрації шлюбу. Але це не правильно, бо, по-перше, така умова визначається не сторонами угоди, а законом – ч. 1 ст. 95 СК України, по-друге, відкладальна умова має характеризуватися невизначеністю (невідомо, настане вона чи ні), а реєстрація шлюбу ознаки невизначеності не має, і її настання цілком залежить від самих сторін шлюбного договору. По-третє, відповідно до ч. 3 ст. 212 ЦК України, якщо настанню відкладальної обставини недобросовісно перешкодила сторона, якій це вигідно, обставина вважається такою, що настала. Якщо зробити з цього логічний висновок, виходячи з того, що шлюбний договір є правочинном з відкладальною угодою – реєстрацією шлюбу, то виходить, якщо одна сторона відмовиться від вступу в шлюб через небажання вступу в силу шлюбного договору, то шлюб буде вважатися укладеним. Але відповідно до принципів сімейного законодавства шлюб є вільним і ніхто не може бути примушений до нього. Отже, цей логічний висновок приводить до думки, що шлюбний договір не можна вважати правочинном з відкладальною умовою. Але слід зауважити, що він все ж може містити, як комплексний договір, окремі

положення з відкладальними чи скасувальними обставинами. Наприклад, у шлюбному договорі подружжя може передбачити, що якщо котромусь із них в перші три роки шлюбу подарують квартиру, то вона перейде до їх спільної сумісної власності тощо.

Щодо значення шлюбного договору в регулюванні майнових відносин подружжя, а особливо щодо його етико-моралістичної ролі в житті сім'ї, ведуться ще запекліші дискусії, ніж на тему його правової природи. Так, на думку проф. І. В. Жилінкової, оскільки шлюбний договір фокусує увагу на способах розв'язання проблем, що можуть виникнути в майбутньому при розлученні подружжя, то відповідно він є певною мірою песимістичним документом [3, с. 63]. З цього питання проф. З. В. Ромовська зазначає: «Не варто наголошувати на песимістичній ноті шлюбного договору... Треба концентрувати увагу на оптимістичному аспекті цього договору, дух якого наче промовляє до кожного з подружжя: «не хвилюйся, твої матеріальні інтереси мають надійну охорону». Саме тому шлюбний договір слід трактувати як специфічну гарантію на випадок розірвання шлюбу, а отже, він є документом оптимістичним» [6, с. 229].

Пересічні громадяни українського суспільства скептично ставляться до шлюбного договору, наголошуючи, що він підриває взаємну довіру між подружжям та є ознакою шлюбу за розрахунком і наявним епітетом меркантилізму. Шлюбний договір «звинувачують» ще й у тому, що він закріплює нерівність між подружжям та нехтує ідеєю партнерства.

На нашу думку, шлюбний договір не заслуговує на таку критику. Вважаємо, що він навпаки є документальним закріпленням вияву взаємної довіри між подружжям і гарантією цієї до-

віри. А щодо ідей партнерства та рівності, то неоднаковість часток у майні, набутому за час шлюбу, може бути лише видимою, а не справжньою нерівністю. Так, наприклад, якщо один із подружжя працює більше, напруженіше, навіть з ризиком для здоров'я, а інший займається лише собою, то збереження у шлюбному договорі рівності часток на майно, придбане у шлюбі, не відповідає ідеям рівності. Європейський суд з прав людини визнає дискримінацією однакове поводження з особами, які перебувають у різних умовах.

Тому важливим завданням для держави є інформування широких верств населення про можливість і необхідність укладення шлюбних договорів, які, в першу чергу, дадуть змогу уникнути довготривалої судової тяганини при розподілі майна подружжя, що розлучається. Крім того, шлюбний договір надає можливість подружжю змінювати законний режим спільної сумісної власності на той, який буде їм вигідний. Тобто сутність і значення шлюбного договору передусім полягає в тому, аби змінити за-

конний режим майна подружжя для максимального пристосування цього режиму до потреб чоловіка та дружини.

Підсумовуючи вищенаведене, відзначимо, що шлюбний договір слід розглядати як цивілістичний правочин з ознаками сімейно-правового. Він є двосторонньою, консенсуальною, оплатною чи безоплатною, строковою чи безстроковою угодою, спрямованою на встановлення певного режиму майна подружжя, а також їх взаємних майнових прав та обов'язків. Це новий для українського договірний правий інститут, що має певну специфіку і потребує подальшого наукового дослідження та вдосконалення. Але в сучасних ринкових умовах і на шляху України до європейської інтеграції шлюбний договір надзвичайно важливий правовий інститут, що розширює диспозитивні можливості суб'єктів сімейно-правових відносин, надаючи їм можливість відійти від законом встановленого режиму майна подружжя та регулювати свої майнові відносини відповідно до своїх індивідуальних потреб.

Список використаної літератури

1. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву. – М., 1995. – С. 116.
2. Дзера О. В. Укладення подружжям угод щодо їх спільного майна // Радянське право. – 1978. – № 4. – С. 64.
3. Жилінкова І. В. Розвиток інституту шлюбного договору / І. В. Жилінкова // Вісник АпНУ. – 2002. – № 28. – С. 63-65.
4. Жилінкова І. В. Шлюбний контракт: чинне законодавство та перспективи його розвитку // Право України. – 2006. – № 6. – С. 109.
5. Красько І. Е. Правовая природа брачного контракта // Проблемы законности. – 1980. – Вып. 33. – С. 80-81.
6. Ромовська З. В. Українське сімейне право : [підруч.] / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
7. Сімейне право України / За ред. В. С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – С. 179.
8. Червоний Ю. С. Правно-практический комментарий Семейного кодекса Украины. – К., 2003. – С. 100.
9. Явор О. А. Функції шлюбного контракту в сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 1996. – С. 8.